

Kłoczowski, Jerzy

Zarys dziejów kościoła płockiego : uwagi wstępne

Studia Płockie 3, 15-19

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Kłoczowski

ZARYS DZIEJÓW KOŚCIOŁA PŁOCKIEGO

(uwagi wstępne)

Zasadniczym trzonem przedstawianego w obecnym tomie zbioru studiów jest próba zarysowania w pierwszym przybliżeniu 900-letnich dziejów Kościoła płockiego, pojętego jako społeczność wiernych skupionych przy katedrze i biskupach stołecznego Płocka. Nie chodzi, podkreślmy to od razu, o pełną, dojrzałą syntezę, niemożliwą jeszcze przy dzisiejszym stanie badań, ale o wstępne zasygnalizowanie najważniejszych etapów w rozwoju diecezji, zestawienie podstawowych informacji, ukazanie dalszych możliwości badawczych. Dotychczasowy stan badań nad diecezją płocką, jedną z kilku najstarszych diecezji polskich, uznać trzeba w zestawieniu z zaawansowaniem prac nad innymi diecezjami polskimi za wybitnie niezadowalający. Przyczyn tego stanu rzeczy jest wiele; po części będą to te same powody, które czynią z całego Mazowsza dzielnicę Polski piastowskiej stosunkowo najmniej dotąd znaną i rozpoznaną, i to mimo rysujących się od kilku dziesiątków lat coraz wyraźniej zmian na lepsze. Wystarczy przypomnieć fakt braku zdolnego nas zadowolić kodeksu dyplomatycznego Mazowsza dla dokumentów od połowy XIII w., tak dotkliwie odczuwany od dawna przez mediewistów wszystkich specjalności. Najwięcej zainteresowania i dyskusji naukowych w zakresie dziejów kościelnych Mazowsza płockiego wzbudziły dotąd w historiografii zagadnienia genezy i formowania się w XI—XII w. najstarszych śródownisk kościelnych Płocka czy pobliskiego Czerwińska, gdy dla stuleci następnych łącznie z XX wymienić można stosunkowo mało poważnych rozpraw naukowych.

Dlatego też podejmując w zespole Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim próbę obecnego, okolicznościowego opracowania w bardzo krótkim czasie zarysu historii jednego z najstarszych polskich Kościołów, musieliśmy siłą rzeczy sięgnąć — i to poczynając od XV—XVI w. — do źródeł, i to przede wszystkim rękopiśmiennych, stanowiących zasadniczą bazę większości zawartych w obecnym tomie szkiców. Archiwum Diecezjalne w Płocku, mimo niepowetowanych strat poniesionych przez Kościół płocki w jego zasobach w wyniku brutalnej polityki okupantów w latach ostatniej wojny, zawiera niezastąpiony zbiór źródeł o podstawowym znaczeniu dla dziejów diecezji, stosunkowo bardzo mało dotąd wykorzystywany. Z drugiej strony rozbudowany warsztat i całe zaplecze Instytutu, od lat prowadzącego zespołową pracę nad instytucjami kościelnymi na obszarach Polski od w. X po XX, były właściwie warunkiem sine qua non podjęcia się realizacji zadania w ciągu dosłownie kilku miesięcy. Wykorzystywane już częściowo wcześniej relacje biskupów płockich do Rzymu, przechowywane w archiwach

watykańskich, okazały raz jeszcze swą przydatność jako dobry punkt wyjścia do wstępnego, całościowego uchwycenia sytuacji w diecezji w okresie potrydenckim.

Podział opracowania na szkice obejmujące z reguły mniejszy odcinek czasu sprzyjał podkreśleniu roli biskupów, zwłaszcza jednostek wybitnych, których w Kościele płockim nie brakło. Doceniając, zgodnie ze starą tradycją, rolę i pozycję zwierzchników diecezji wraz z ich bliskimi współpracownikami, wagę problemu władzy i autorytetu zwierzchników kościelnych, pragnęliśmy jednak skupić uwagę przede wszystkim na społeczności Kościoła płockiego, strukturach parafialnych i zakonnych, ogóle duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego, wiernych. Na rolniczym Mazowszu płockim uderza tu bardzo silna ciągłość struktur parafialnych ujmujących w swych ramach ogół ludności od co najmniej XIV—XV stulecia, kiedy to proces tworzenia tychże struktur zostanie w zasadzie na długo — często do dziś jeszcze — zakończony. Sama instytucja biskupstwa płockiego, zachowującego od wczesnej doby piastowskiej do dziś ten sam tron terytorialny, choć z pewnymi zmianami i stratami na swych pograniczach w ciągu stuleci, oraz jego sieć parafialna także w swym zasadniczym zrębie z doby piastowskiej Mazowsza stanowią najbardziej widoczne, trwałe struktury społeczno-religijne, splecione wielorakimi węzłami z całokształtem życia kolejnych pokoleń, ludzi płockiego Mazowsza. Doceniamy dziś bardzo w naukach o ludziach wagę długotrwałych czynników tego rodzaju, elementu trwania, ciągłości, długiej perspektywy setek lat i coraz częściej dla zrozumienia i wyjaśniania pewnych cech psychospołecznych, postaw i zachowań dzisiejszych nawet ludzi danego rejonu musimy sięgać setki lat wstecz. Przed przyszłymi badaczami różnych dyscyplin humanistycznych historia religijna Mazowsza płockiego otwiera pole do badań szczególnie, jak się wydaje, interesujących, a zarazem jakże ważnych dla kultury i świadomości obecnych pokoleń.

Ale obok perspektywy ciągłości podnieść trzeba inną fundamentalną perspektywę historyczną nieustannych przemian, zmienność w warunkach tego czy innego rodzaju, w postawach, działalności pokoleń, środowisk, jednostek. Dopiero łączne potraktowanie ciągłości i dynamiki przemian może nam dać, rzecz oczywista, pełniejszy obraz dziejów ludzi Kościoła płockiego. Powtórzmy raz jeszcze z całym naciskiem: w serii szkiców ujętych indywidualnie przez poszczególnych Autorów można było ukazać tę zmienność tylko w bardzo generalnych liniach, często na wybranych przykładach. Traktując dzieje Kościoła płockiego w szerszym kontekście dziejów kościelnych Polski i Kościoła powszechnego, zwracaliśmy zarazem uwagę na swoistość, odmienną sytuację płockich, co łączy się najściślej z procesami trwania i zmian. W szkicach znajdziemy długi szereg nowych ustaleń i spostrzeżeń, przede wszystkim jednak uległ rozbudowaniu kwestionariusz pytań, problematyka badawcza dziejów płockiej diecezji. Budzić muszą zastanowienie np. uderzająco poważne, statystyczne przynajmniej, osiągnięcia Kościoła płockiego u schyłku średniowiecza, rozbudowa szkolnictwa parafialnego, liczebność czy uposażenie duchowieństwa niższego. Otwarty pozostaje w dalszym ciągu problem braku reformacji protestanckiej na tym obszarze w XVI w. Wyraźniej w świetle wyników obecnego tomu rysuje się kryzys, a właściwie generalna katastrofa Mazowsza płockiego w drugiej połowie XVII i początkach XVIII stulecia, o skutkach trwających jednak bardzo długo. Ogólna sytuacja rejonu miała oczywiście zasadnicze znaczenie dla przebiegu tu potrydenckiej reformy kościelnej. Dokładniejsze przyjrzenie się w szeregu szkiców dziejom diecezji w XIX—

—XX w. pozwala nieco lepiej zrozumieć trudności, przed jakimi stanęła ona w tak niełatwym dla całego kraju okresie, a zarazem przejawy żywotności, mniej czy bardziej trwałej, których nie brak w żadnym pokoleniu. Wolno wyrazić nadzieję, że wstępne próby przedstawienia ostatnich zwłaszcza stu lat dziejów diecezji wywołają szczególne zainteresowanie osób, biorących czynny w tych dziejach udział i pamiętających je z opowiadań innych, i spowodują powstanie całego szeregu relacji pisanych. Stan zachowania źródeł pisanych dla tego okresu przedstawia się bowiem szczególnie źle, czasem wręcz tragicznie, i dlatego troskliwe ocalenie i zabezpieczenie wszelkiego typu dokumentacji i jej powiększenie przez osobiste, możliwie szczere i rzeczowe wspomnienia, jest zadaniem wręcz palącym. Nie trzeba dodawać, że odnosi się to także do historii najnowszej, jak zwłaszcza lat ostatniej wojny czy powojennej odbudowy, dziś dla większości wierznych w diecezji stanowiących już przecież wcale odległą przeszłość.

Obecny zbiór szkiców wypada więc traktować przede wszystkim jako punkt wyjścia długofalowej pracy nad lepszym, coraz bardziej wszechstronnym poznaniem całej historii Kościoła płockiego; trwają już zresztą przygotowania do następnego, również poświęconego historii tomu Studiów Płockich, który będzie zawierał serię rozpraw poświęconych bardziej szczegółowym zagadnieniom. W imieniu Instytutu Geografii Historycznej Kościoła na KUL pragnę bardzo serdecznie podziękować Jego Ekscelencji Księdzu Biskupowi Bogdanowi Sikorskiemu za wielką życzliwość, jaką wraz ze swymi Współpracownikami okazał i okazuje dla naszej zbiorowej pracy nad Kościołem płockim. Bez serdecznej pomocy, jaką okazywano Autorom na miejscu w Płocku, i to zwłaszcza pomocy tak doskonałego znawcy archiwów i dziejów diecezji jak Ksiądz Tadeusz Żebrowski, Dyrektor Archiwum Diecezjalnego w Płocku, napisanie większości prac nie byłoby możliwe. W tej atmosferze serdecznej współpracy Płocka i Lublina wolno wierzyć, iż wspólnym wysiłkiem damy jeszcze w tym pokoleniu dzieło historyczne, rzeczywiście godne wielkiego Jubileuszu 900-lecia płockiego Kościoła.

Jerzy Kłoczowski

ESQUISSE DE L'HISTOIRE DE L'ÉGLISE DE PŁOCK (remarques, préliminaires)

Les études présentées dans ce volume se proposent de tenter une première ébauche de l'histoire neuf fois séculaire de l'Église de Płock. Il ne s'agit guère, nous tenons à le souligner au départ, d'une vaste synthèse bien mûrie, qui dans l'état actuel des recherches n'est pas encore possible; on vise simplement à établir les principales étapes dans le développement du diocèse, à réunir la documentation de base, à tracer les voies pour des recherches futures. L'état des recherches sur le diocèse de Płock, un des plus anciens en Pologne, est aujourd'hui loin de satisfaire l'historien, surtout lorsqu'on songe aux travaux relatifs à d'autres diocèses polonais. Les causes en sont multiples: ce sont en partie les mêmes qui firent de l'ensemble de la Mazovie la région de la Pologne des Piasts la moins explorée, bien que depuis quelques dizaines d'années une amélioration certaine soit à enregistrer. Qu'il suffise de mentionner l'absence d'un recueil diplomatique de Mazovie pour les documents postérieurs au XIIIe s., absence que déplorent depuis longtemps les médiévistes de toutes les spécialités. De toute l'histoire de l'Église de Płock en Mazovie, ce sont les problèmes de la genèse et de la formation des plus anciens milieux ecclésiastiques de Płock lui-même et de Czerwińsk tout proche, aux XIe et XIIe siècles, qui tiennent, jusqu'à présent, le plus de place dans l'historiographie, tandis que pour les périodes ultérieures, le XXe s. y compris, le nombre de travaux scientifiques de quelque poids est fort restreint.

C'est pourquoi, entreprenant, dans le cadre de l'Institut de Géographie Historique de l'Eglise en Pologne (à l'Université Catholique de Lublin), la présente tentative de préparer, dans un très bref délai, une esquisse de l'histoire d'une des plus anciennes Eglises de Pologne, nous avons dû forcément avoir recours à des sources, principalement manuscrites, et ce à partir du X^{ve} et du XVIe s.; elles constituent la base de la plupart des études paraissant dans ce volume. Malgré les pertes irréparables causées par la politique brutale des occupants pendant la dernière guerre, les archives diocésaines de Płock possèdent une collection de sources de la plus haute valeur pour l'étude de l'histoire du diocèse, jusqu'à présent relativement peu exploitée. D'autre part, engagé depuis des années dans des travaux collectifs sur les institutions ecclésiastiques en Pologne du Xe au XXe s., l'Institut, riche de son expérience et de ses instruments de recherche affinés lors de multiples investigations, s'est trouvé tout naturellement désigné pour se charger de cette tâche à mener à bonne fin dans le délai de quelques mois à peine. Utilisées en partie antérieurement, les relations des évêques de Płock écrites pour le Saint-Siège, que conservent les archives du Vatican, ont une fois de plus montré leur importance en tant que point de départ commode d'une première élaboration d'une vue globale, bien que lacunaire, de la situation dans le diocèse à l'heure posttridentine.

Le procédé consistant à présenter des périodes assez courtes dans les esquisses particulières, a permis de mettre en lumière le rôle de évêques, surtout des évêques éminents, qui furent nombreux au sein de l'Eglise de Płock. Tout en appréciant — fidèles à une vieille tradition — l'importance du problème du pouvoir et de l'autorité des pasteurs, nous avons voulu jeter la plus grande clarté sur la communauté de l'Eglise de Płock, sur ses structures paroissiales et monastiques, sur l'ensemble du clergé diocésain et régulier, sur les fidèles. Ce qui frappe dans cette Mazovie agricole, c'est la grande continuité des structures paroissiales, dans le cadre desquelles l'ensemble de la population se trouva dès les XIVe—XVe siècles, sinon plus tôt. Le processus de formation de ces structures toucha en principe à sa fin à cette époque-là; elles rester ont figées souvent jusqu'à nos jours. L'institution elle-même de l'évêché de Płock, gardant depuis le temps des Piasts jusqu'à aujourd'hui le même territoire — abstraction faite de quelques changements et pertes subis au cours des siècles dans ses parties limitrophes — de même que son réseau de paroisses, lui aussi remontant au Moyen Age finissant, constituent les structures socio-religieuses les plus apparentes et le plus durables, intimement mêlées à la vie des générations qui se sont succédé sur cette terre mazovienne autour de Płock. Dans les sciences humaines, on attache aujourd'hui une grande importance à des facteurs tels que la continuité, la durée, les longues perspectives plusieurs fois séculaires; maintes fois, nous devons remonter très haut dans le passé pour expliquer certains caractères psycho-sociaux, certains comportements et certaines attitudes des hommes même de nos contemporains, d'une région donnée. L'histoire religieuse du diocèse de Płock semble ouvrir de vastes champs aux investigations à venir, investigations au niveau de diverses disciplines humaines, investigations au plus haut point intéressantes et tellement importantes pour la culture et la conscience des générations de notre temps.

Pendant à côté de l'aspect de la continuité, il importe de mettre en relief un autre aspect, tout aussi fondamental, à savoir les changements incessants changements de conditions de différents ordres, changements d'attitudes et d'activités de milieux et d'individus. Ce n'est qu'en rendant compte à la fois de la continuité et de la dynamique des changements que nous pourrions nous construire une image satisfaisante de l'histoire des hommes de l'Eglise de Płock. Nous tenons à le répéter avec insistance: dans une série d'esquisses, dues à des auteurs particuliers, les transformations n'ont pu être montrées que dans leurs lignes les plus générales, souvent sur des exemples choisis. Abordant l'histoire de l'Eglise de Płock dans le contexte de l'histoire ecclésiastique de la Pologne et de l'histoire de l'Eglise Universelle, nous avons cherché à mettre en même temps l'accent sur la spécificité des situations du diocèse en cause, ayant toujours soin d'envisager les problèmes dans la double perspective de la durée et des changements. Nos esquisses apportent une longue série d'observations de diverses espèces, mais plus important, est l'élargissement et l'approfondissement de la problématique de l'historiographie de Płock. On est par exemple surpris par les succès notables, au moins statistiques, que l'Eglise de Płock put enregistrer à la fin du Moyen Age en ce qui concerne le développement de l'enseignement paroissial, le nombre et la dotation du clergé inférieur. Le problème qui reste encore ouvert est celui de l'absence de la Réforme protestante au XVIe s. A la lumière des textes du présent volume apparaît avec plus de relief la crise ou plutôt la grande débâcle de la Mazovie de Płock dans la seconde moitié du XVIIe s. et au début du XVIIIe s., dont les effets furent très lents à s'estomper. La situation générale de la

région eut évidemment une importance décisive pour la façon d'y réaliser la réforme posttridentine. Un examen attentif de l'histoire du diocèse aux XIXe et XXe siècles permet de mieux comprendre et les difficultés auxquelles il s'est trouvé confronté une période critique pour le pays entier, et les manifestations, plus ou moins durables, de l'étonnante vitalité des générations successives. Il est permis d'espérer que les premières tentatives de présenter l'histoire du diocèse, surtout pour ce qui est de son dernier siècle, susciteront l'intérêt de personnes ayant été directement mêlées à cette histoire ou bien s'en souvenir grâce aux témoignages d'autres personnes, et les inciteront à préparer toute une série de relations écrites. C'est que la carence de sources écrites relatives à cette période a de quoi inquiéter l'historien; il est absolument urgent de recueillir toutes sortes de documentations existantes, de les préserver de la dispersion, de les augmenter enfin en encourageant la mise en chantier de mémoires objectifs et sincères. Inutile d'ajouter que ceci vaut également pour l'histoire toute récente, surtout des années de la dernière guerre et de la reconstruction d'après-guerre.

Le présent recueil d'esquisses est donc à traiter avant tout comme un point de départ d'un travail de longue haleine visant à une meilleure connaissance de tous les aspects de l'histoire de l'Eglise de Płock. Des travaux d'approche, pour un second volume consacré à l'histoire du diocèse de Płock sont d'ailleurs en cours; ce volume contiendra plusieurs études consacrées à des sujets plus particuliers. Me faisant le porte-parole de l'Institut de Géographie Historique de l'Eglise en Pologne, je tiens à remercier Son Excellence Monseigneur Bogdan Sikorski pour sa grande bienveillance. Son concours, de même que les preuves multiples de délicate attention de ses Collaborateurs, nous ont puissamment aidés dans notre tâche collective ayant pour but l'élaboration d'une certaine synthèse historique de l'Eglise de Płock. Sans cette aide, dont les Auteurs, lors de leurs séjours de recherche à Płock, ont été les bénéficiaires reconnaissants, sans l'aide particulièrement compétente d'un connaisseur aussi averti des archives et de l'histoire du diocèse que Monsieur l'Abbé Tadeusz Żebrowski, Directeur des Archives Diocésaines à Płock, la mise au point de la majorité de nos études n'aurait guère été possible. Il est permis de croire que, dans cette atmosphère de coopération cordiale de Płock et de Lublin, il sera possible de mettre sur pied, encore dans notre génération, une oeuvre historique vraiment digne du neuvième centenaire de l'Eglise de Płock.

W tym krępie i oparciu z duchowieństwa obsługujące kościoły parafialne, kapłani i diakoni decydowały czynniki świeckie niezależnie je sprowadzając, symionia była zjawiskiem powszechnym.

Przyrost wspaniały Kościoła było raczej, niżeli realna siła, zaś zwiastowanie duchowieństwa służyło urzeczliwym żeńdziejacji stosunków społecznych, przemieszczeniu do tego stopnia — w związku z wprowadzeniem do małżeństw osób duchownych — koncepcji świeckości w życiu społecznym. W parze z tym szedł, głównie wśród duchowieństwa świeckiego, szeroki krąg wybranych aspektów życia religijnego oraz powszechnie uznawano się poziomem intelektualnym. Do dalszej przeszłości należała świadomość Kościoła i jego dominacja, rola cywilizacyjna z okresu panowania Karola Wielkiego.

W okresie potężnych podwójnych walk o stolicę papieską, przy włączeniu do nich Grzegorzem wszystkim o sędziostwo w stworzonym przez Pęgiusza, umocnionym przez Karola Wielkiego państwie królestwem, na tronie papieża wstąpiły często osoby niegodne. Opadł autorytet ówczesnego władzy Kościoła. Na szczytach tylko wśród tych, którzy byli świadkami przy wzięciu o urzędach mieszczan, którzy wzięli udział w sędziostwie, które się stało podległe zapowiadanie udział w korzyściach materialnych związanych z sędziostwem i dochodami państwa królewskiego.

Właściwość stała się z dnia od wstąpienia w życie się w Rzymie, a mianowicie wśród ludów świeżo zdobytych dla wiary przez łacińskich kapłanów, wódz Czeszów, Mazarów, Polaków, Madziarów, z ludów skandynewskich, antyrych następcy św. Piotra powstał przywołanie przez papieża, że do niego według zasad wiary należy zarządztwo Chrystusa na ziemi.

Tylko tym właśnie autorytetem samej wiary biskupa rzymskiego, niezależnym od kwalifikacji i zalet moralnych oraz intelektualnych, należało